

Elżbieta Celińska
Marianna Gruszczyńska

OSIĘCINY

ZESPÓŁ DWORSKI

1. PRZYNALEŻNOŚĆ ADMINISTRACYJNA, 2. WŁAŚCICIELE,
3. CHARAKTERYSTYKA I DZIEJE ZAŁOŻENIA DWORSKIEGO, 4. DWÓR

1. PRZYNALEŻNOŚĆ ADMINISTRACYJNA

Osięciny, wieś gminna w powiecie radziejowskim, w województwie kujawsko-pomorskim, położona około 2 km od drogi prowadzącej z Włocławka przez Brześć Kujawski do Radziejowa.

Pierwotna nazwa miejscowości brzmiała „Osięcin” lub „Osięcino” i utworzona została, jak przypuszcza S. Rospond¹, jako forma dzierżawcza od nazwy osobowej „Osięta” (podstawa „osa” lub „oś” + przyrostek „ęta”, jak Chwałęta, Sułęta). Pluralizacja nazwy dzierżawczej często zastępowała liczbę pojedynczą, stąd „Osięcin — Osięciny”. Natomiast według miejscowej tradycji, nazwa miejscowości utworzona została od staropolskiego słowa „osiękło” i odnosi się do miejsca powstałego na mokradłach po osuszeniu z wody².

Pod względem administracyjnym Osięciny od średniowiecza do okresu przedrozbiorowego znajdowały się w województwie brzesko-kujawskim, w powiecie brzeskim. Po drugim rozbiorze Polski (1793) Osięciny wraz z powiatem brzeskim znalazły się pod zaborem pruskim, w granicach nowo utworzonej prowincji Prusy Południowe, w departamencie piotrkowskim, a po trzecim rozbiorze w departamencie poznańskim. W okresie Księstwa Warszawskiego (1807–1815) powiat brzeski włączony został w granice departamentu bydgoskiego. Po utworzeniu Królestwa Polskiego, Osięciny znalazły się w obwodzie kujawskim, w województwie mazowieckim. W 1824 r., na prośbę ówczesnego właściciela Józefa Gzowskiego, miejscowość otrzymała prawa miasta prywatnego, których pozbawiona

¹ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 272.

² J. Cybertowicz, *700 lat Osięcin*, „Zeszyty Historyczno-Literackie Towarzystwa Miłośników Osięcin”, 1995, s. 13.

została w 1869 r., na podstawie ukazu carskiego z 1 VI 1869 r. Po przekształceniu miasta Osięcin w osadę, stała się ona siedzibą władz gminnych. Do 1866 r. miasto należało do powiatu włocławskiego (utworzonego w 1842 r.), w granicach guberni warszawskiej (po przekształceniu województw w gubernie w 1837 r.). W 1867 r. Osięciny włączone zostały do nowo utworzonego powiatu radziejowskiego, który w 1871 r., po przeniesieniu siedziby władz powiatowych z Radziejowa do Nieszawy, zmienił nazwę na powiat nieszawski. Ta przynależność administracyjna nie zmieniła się do 1914 r. W okresie I wojny światowej powiat nieszawski włączony został do General-Gubernatorstwa Warszawskiego i przyłączony do powiatu włocławskiego. Od 1919 r. Osięciny ponownie znalazły się w granicach powiatu nieszawskiego (od 1932 r. z siedzibą w Aleksandrowie Kujawskim), w województwie warszawskim, a od 1 IV 1938 r. w województwie pomorskim. Po wybuchu II wojny światowej powiat nieszawski wraz z Osięcinaми włączony został do Rzeszy, wchodząc w skład prowincji Gdańsk-Prusy Zachodnie Okręg Warty. Po wyzwoleniu w 1945 r. przywrócony został podział administracyjny sprzed września 1939 r. Osięciny dalej były siedzibą władz gminnych, a od 1954 r. siedzibą gromadzkiej rady narodowej, należąc do powiatu nieszawskiego (od 1948 r. aleksandrowskiego), w województwie pomorskim (od 1950 r. bydgoskim). Po utworzeniu w 1956 r. powiatu radziejowskiego, gromada Osięciny znalazła się w jego granicach. Po zniesieniu w 1972 r. podziału terenów wiejskich na osiedla i gromady i reaktywowaniu gmin, Osięciny z powrotem stały się ośrodkiem władz gminnych, a w 1975 r., po likwidacji powiatów, włączone zostały do nowo utworzonego województwa włocławskiego. Od 1 I 1999 r. miejscowość znajduje się w granicach reaktywowanego powiatu radziejowskiego, w województwie kujawsko-pomorskim³.

Od średniowiecza Osięciny były ośrodkiem parafii. Pierwsza wzmianka o niej, a zarazem o wsi, pochodzi z 1295 r. Pierwszy kościół nosił wezwanie św. Prokopa. Fundowali go zapewne właściciele Osięcin. Ten albo kolejny kościół spłonął po 1578 r. W 1584 r. przeniesiono do Osięcin kościół z Zakrzewa, zakupiony od protestanta Zakrzewskiego, właściciela wsi. Kościół konsekrowany był w 1644 r. Na początku XIX w. był bardzo zniszczony i w 1838 r. został zamknięty. Nabożeństwa przeniesiono do kaplicy dworskiej. Nowy kościół z fundacji ówczesnego

³ Z. Guldón, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII–XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1974; M. Borucki, *Ziemia Kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1882, s. 142; M. Kallias, *Z przeszłości administracyjnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej (od rozbiorów do utworzenia województwa włocławskiego)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” (dalej: ZK-D), Seria A, 1978, s. 193–212; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* (dalej: SGK), Warszawa 1886, t. 7, s. 634–635; *Przewodnik po Królestwie Polskim*, Warszawa 1901, t. 2, s. 38; *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, Przemysł–Warszawa 1933, s. 1207; *Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1967, s. 795; *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, Warszawa 1982, t. 2, s. 646; M. Gruszczyńska, *Organizacja i funkcjonowanie organów administracji państwowej i samorządowej województwa włocławskiego w latach 1975–1995*, ZK-D, 1996, t. 10, s. 15–20.

właściciela Osiecin hr. Józefa Skarbka, według projektu Henryka Marconiego, wystawiony został w latach 1854–1856. Uszkodzony w 1959 r. wskutek zawalenia się wieży, odbudowany i gruntownie odremontowany w latach 1960–1962. Neogotycki, orientowany, murowany z cegły na cokole kamiennym⁴.

2. WŁAŚCICIELE

Pierwsza pisemna wzmianka o Osiecinach pojawiła się w 1295 r., w dokumencie sprzedaży wsi Silno (wieś położona na prawym brzegu Wisły koło Złotoryi). Wśród osób poświadczających transakcję wymieniony był Tebowik kapelan z Osiecin (Tebovico Capellano de Osencin).

W tym czasie Osiecin, jak podaje prof. Janusz Bieniak, były w posiadaniu Przecława zwanego Bachorzą z rodu Pomianów, piszącego się z Osiecin⁵. Swoją przydomek wziął Przecław od nazwy bagnistej rzeczki na Kujawach. Przecław pojawił się w źródłach po raz pierwszy jako sędzia brzeski kujawski na dokumencie Władysława Łokietka w 1282 r. Prawdopodobnie między 1282 a 1288 r. objął kasztelanię brzeską, którą dzierżył do końca życia (zm. 1303/1305). Na tym urzędzie występował wielokrotnie jako świadek dyplomów Łokietka. W 1295 r. sprzedał biskupowi wrocławskiemu wieś Silno, transakcja odbyła się w Toruniu, a otrzymane 100 grzywien przeznaczył Przecław na wykupienie z niewoli litewskiej swego syna Ubysława. Po wyborze Wacława II (1300), Przecław chwilowo utracił władzę nad grodem brzeskim, który przejął komtur krzyżacki. Odzyskał ją po roku, przechodząc na służbę Wacława. Po raz ostatni wystąpił w Brześciu w 1303 r., jako świadek transakcji ziemskiej, dokonanej wobec czeskiego starosty Kujaw i Pomorza Tassa z Vizmburka. Przecław pozostawił trzech synów — Ubysława, kasztelana brzeskiego, Jalbrzyka oraz Rozdziała, podkomorzego brzeskiego. Urzędy swe otrzymali oni od Łokietka zaraz po jego powrocie z wygnania i wzięli udział w antyczeskim powstaniu.

Janusz Bieniak uważa, że Osiecin były rezydencją Przecława, tu też znajdował się kościół, gdzie w 1295 r. kapłanem był wspomniany wyżej Tebowik. Sam Przecław stał się protoplastą moźnej gałęzi Bachorzów, do której zaliczali się dziedzice Osiecin, Dąbia, Belszewa, Torzewa, Sadługa, Jarantowic, Jądrowic, Stoku, Smółska (na Kujawach brzeskich), Niewiesza, Biernacic, Iwonia i Boczkwów.

Po śmierci Przecława z Bachorzy, Osiecin znalazły się w posiadaniu jego trzech synów: Ubysława, Jalbrzyka i Rozdziała. Ten podział wsi na kilka części utrzymał się przez blisko 300 lat.

W drugiej połowie XIV w. właścicielem połowy wsi był Mikołaj, syn Rozdziała, podkomorzego brzeskiego, ożeniony z Dzierzławą, zwaną Dzierżką, córką

⁴ *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 148–149.

⁵ J. B i e n i a k, *Przecław z Osiecin, zwany Bachorzą*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), Wrocław–Warszawa 1984–1985, t. 28, s. 681–682.

Dobiesława z Kościoła (Kościelnej Wsi)⁶. Po śmierci Mikołaja (zm. między 1388 a 1393), jego żona procesowała się z rodziną Trzymów z Lisichjam. Dziećmi Mikołaja i Dzierżki byli: syn Ubysław (Ubyszka) i córka Dobiesława, żona Wita z Ustronia h. Nałęcz⁷. Ulubionym zajęciem Ubyszki była hazardowa gra w kości i z tego zapewne powodu znajdował się stale w długach i zastawiał różne części swej ojcowizny. Nie mogąc się widocznie wypłacić, sprzedał w 1406 r. trzecią część swego działu w Osiecinach za 205 grzywien miejscowemu plebanowi Wojciechowi z Tłuchowa i jego bratu Skarbimirowi. Ponieważ jednak i tę część uprzednio zastawił, nabywcy wszczęli sprawę o jej uwolnienie. Do procesu włączyła się matka i siostra Ubyszki, w rezultacie czego Ubyszko zobowiązał się w 1412 r. wydzielić Tłuchowskim sprzedaną część dopiero po śmierci matki. Kompromis ów przerwał spór, lecz go nie zakończył. Dobiesława, siostra Ubyszki, uzyskała w sądzie ziemskim (1422) prawo wykupienia po zgonie matki spornej posiadłości. Po śmierci Dzierżki (zm. 1424) sąd określił warunki spłaty praw Tłuchowskich przez jej córkę i wnuków⁸.

Prawdopodobnie od Dobiesławy tę część wsi odkupił Krystyn z Kościoła (Kościelnej Wsi) z rodu Ogończyków, najmłodszy syn kasztelana Wojciecha, a wnuk Dobiesława z Kościoła⁹. Krystyn z Kościoła około 1433–1434 objął urząd stolnika brzeskiego i w tym charakterze przywiesił pieczęć na dokumencie brzeskiego pokoju z zakonem krzyżackim (31 XII 1435). Jako stolnik zjawiał się regularnie na wielkich rokach ziemskich brzeskich. Podczas wojny z zakonem krzyżackim dostał się do niewoli pod Chojnicami (18 IX 1454), przetrzymywany w ciężkich warunkach, w lochach zamku malborskiego, powrócił do domu w 1456 r. Zmarł wkrótce po powrocie w 1459 r. Żoną Krystyna była, znacznie od niego młodsza, Katarzyna, córka Mikołaja z Korzecznika h. Awdaniec. Dziećmi Krystyna i Katarzyny byli trzej synowie: Wojciech, Szymon i Krystyn.

Po podziale majątku, dokonanym w 1484 r., część Osiecin, będących w posiadaniu ojca, otrzymał Wojciech, który ponadto dziedziczył dobra Korzeczniki, Siemunowa, Smogorzewo i część Redcza Wielkiego. Wojciech Kościelski ze związku małżeńskiego z Dorotą, córką kasztelana konarskiego kujawskiego Bartosza z Gocanowa h. Laska, miał dwie córki: Wiktorię, która została żoną Jana Rudnickiego, i Katarzynę, żonę Wojciecha Lubienieckiego miecznika brzeskiego. Wojciech zmarł między 1497 a 1498 r.

Brak informacji źródłowych nie pozwala na ustalenie innych właścicieli dóbr osięcińskich w XIV i XV w. Jedynie w lustracjach poradnego i rejestrze łańów sporządzonym dla województwa brzesko-kujawskiego w 1489 r. podano, że w pa-

⁶ J. Bieniak, *Kościelna Wieś i jej dziedzice w średniowieczu*, [w:] *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze*, pod red. L. Kajzera, Łódź 1994, s. 62; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Warszawa 1907, t. 11, s. 253.

⁷ J. Bieniak, *Kościelna Wieś...*, s. 62.

⁸ Tamże, s. 63.

⁹ Tamże, s. 81–82.

rafii Osiećciny znajdowały się trzy posiadłości szlacheckie¹⁰. W posiadaniu Kowalskiego były 4½ łanów zagospodarowanych, 1 łan opustoszały i opuszczona gospoda, Mirski posiadał 2 łany zagospodarowane i 4 opustoszałe, Pudłowski miał 2 łany, w tym 1 łan opustoszały. Czy wymienione tam nazwiska są nazwiskami właścicieli Osiećcin, trudno jest określić. Prawdopodobnie wymieniony Kowalski to Wojciech z Kościoła vel Kościelski h. Ogończyk, w którego posiadaniu, jak wykazano wcześniej, była część posiadłości.

Herbarze A. Bonieckiego i S. Uruskiego wymieniają kilka rodów Kowalskich (h. Korab, h. Ostoja, h. Ślepowron, h. Wieruszowa)¹¹ i Mirskich (h. Jelita, h. Odrowąż)¹², lecz czy byli oni właścicielami dóbr osiećcińskich, trudno na obecnym etapie badań określić.

Ten rozdział dóbr osiećcińskich utrzymał się prawdopodobnie przez cały XVI w. W rejestrze poborowym z 1557 i 1566 r. podano, że w posiadaniu Lubienieckiego było 8 łanów, Doroty Wilkostowskiej 4 łany i pół łanu posiadał Sebastian Krosiński vel Kruszyński¹³. Wymieniony tu Lubieniecki to zapewne Michał Lubieniecki h. Rola, łowczy brzeski w latach 1542–1558, syn Wojciecha¹⁴, natomiast Sebastian Kruszyński h. Pomian był w tym czasie właścicielem Jarantowic, położonych w niewielkiej odległości od Osiećcin¹⁵. O Wilkostowskich, którzy również pisali się z rodu Pomianów, brak jest bliższych informacji¹⁶. Podczas wizytacji parafii w Osiećcinach w latach 1576–1583, wśród patronów parafii figurują: Stanisław Wilkostowski, Jan Krusiński, Jan Lubieniecki, Hieronim Lubieniecki, proboszczem w tym czasie był Jan Wilkostowski, syn Stanisława¹⁷.

W 1634 r. w rejestrach podymnego wymienione są w Osiećcinach dwa działy szlacheckie i 23 zabudowania (dymy)¹⁸.

¹⁰ J. Senkowski, *Lustracje poradnego i rejestr łanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z 1489 roku*, „Teki Archiwalne”, Warszawa 1961, t. 7, s. 105. „Parrochia Ossanciny. In sorte domini Kowalsky 4 cum ½ mansi, ex quibus census per sexag. Solvitur; item 1 mansus desertus; item thaberna deserta. Item in sorte Mirvchsky 2 mansi possessionati, ex quibus census per 40 gr. solvitur; item deserti 4 mansi. Item in sorte Albrucii Pudłowsky 2 medii mansi possessionati et 1 medius mansus desertus etc; predia 3 nobilium predictorum”.

¹¹ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 12, s. 18–25.

¹² S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1914, t. 11, s. 125.

¹³ SGKP, t. 7, s. 634; Z. Guldón, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI wieku*, Toruń 1964, s. 60.

¹⁴ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 15, s. 35; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 9, s. 157.

¹⁵ L. Bokota, P. Bokota, G.J. Budnik, *Jarantowice — dwór*, [w:] *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce*, t. 1, Kujawy wschodnie, cz. 2, pod red. S. Kunikowskiego, Włocławek 2001, s. 88.

¹⁶ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 9, Lipsk 1842, s. 340–341.

¹⁷ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADW), Akta Biskupów Kujawsko-Pomorskich, Wiz. 3(24), Wiz. 5(69).

¹⁸ R. Guldón, Z. Guldón, *Materiały do osadnictwa powiatu brzesko-kujawskiego w XVII–XVIII wieku*, ZK-D, Seria E, 1984, s. 162.

Kolejnym właścicielem wsi, wymienionym w źródłach w 1639 r., był Jan Borucki h. Rola¹⁹, który w 1644 r. przeniósł do Osięcin kościół z Zakrzewa zakupiony od „inowiercy” Zakrzewskiego²⁰. Nie odnaleziono informacji w jaki sposób J. Borucki wszedł w posiadanie tej posiadłości. Być może że odbyło się to w sposób niezgodny z prawem, o czym świadczyłby przeprowadzony w 1657 r. zajazd na Osięciny pod wodzą starosty radziejowskiego i stolnika inowrocławskiego. Był to jeden z najgroźniejszych i największych zajazdów szlacheckich na Kujawach. Przebieg tego zajazdu odnotowany został w aktach konsystorskich biskupów kujawskich²¹. W źródłach nie podano imion i nazwisk organizatorów zajazdu, lecz na podstawie innych opracowań ustalono, że głównym organizatorem był Wojciech Kadzidłowski h. Ogończyk, starosta radziejowski w latach 1655–1658, pełniący jednocześnie urząd kasztelana inowrocławskiego od 1655 do 1663 r.²² Powodem zajazdu były najprawdopodobniej spory majątkowe między nim a J. Boruckim. Starostę radziejowskiego wspierał Mikołaj Tolibowski h. Nałęcz, syn Marcina podkomorzego brzeskiego²³, wówczas stolnik inowrocławski, który w 1660 r. awansował na kasztelana słomskiego (urząd ten pełnił do 1688 r.)²⁴. W zajeździe brało udział około 30 osób (szlachta, słudzy i chłopcy) i stuosobowy oddział wojska. W pierwszej fazie zajazdu pijani uczestnicy wpadli na podwórze dworu i zabrali konie, następnie przystąpili do regularnej bitwy z oblężonymi. Nie pomogły interwencje Stefana Jarnowskiego, cześnika dobrzyńskiego, i księdza Sarnowskiego, którzy przybyli na miejsce zajazdu. Atakujący, nie mogąc własnymi siłami zdobyć dworu, wezwali do pomocy wojsko stacjonujące obok wsi. Na wezwanie starosty przybyło około 100 żołnierzy, którzy przystąpili do szturmowania i ostrzeliwując dwór, rabowali obejście, a na końcu podpalili sam dwór, okładając ściany słomą. Od śmierci J. Boruckiego uratował S. Jarnowski, ofiarując żołnierzom 10 tys. zł (dukatów). J. Boruckiemu i innym pojmanym udało się uciec z Jarantowic, gdzie udali się wraz z żołnierzami po obiecany okup. Dzięki pomocy krewnych, prześladowani zdołali się ukryć w klasztorze franciszkanów w Radziejowie.

Podczas tego zajazdu uległa zniszczeniu część zabudowań dworskich, potwierdzają to spisy podymnego z 1634 i 1662 r.²⁵ W 1634 r. były tam 23 zabudowania, a w 1662 r. już tylko 18 zabudowań (dymów). Prawdopodobnie dwór podczas tego zajazdu nie został spalony, lecz na pewno został mocno zniszczony, co

¹⁹ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 2, s. 60.

²⁰ ADW, Akta Biskupów..., Wiz. 13(74).

²¹ D. Golec, *Zajazdy na Kujawach w XVII i XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, 1982, t. 73, s. 287, 291–292. Autor dokładnie opisuje przebieg tego zajazdu.

²² *Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik 1990, nr 613, 1324.

²³ K. Niesiecki, *Herbarz...*, t. 9, s. 79–80.

²⁴ *Urzędnicy kujawscy...*, nr 854, 1822.

²⁵ R. Guldón, Z. Guldón, *Materiały do osadnictwa...*, s. 162.

zresztą poświadcza zachowany opis Osiecin z 1671 r.²⁶ J. Borucki zapewne dalej mieszkał w tym dworze, przeprowadzając jedynie jakieś drobne naprawy, odbudowując w pierwszej kolejności zabudowania gospodarskie. W rejestrze pogłównego z 1674 r. wykazano, że we wsi mieszkało 6 osób pochodzenia szlacheckiego i 63 stanu plebejskiego²⁷.

Pod koniec XVII w. Osiecinę przeszły w posiadanie rodziny Gąsiorowskich h. Ślepowron, piszących się z Miroszewic z ziemi ciechanowskiej. Przedstawiciele tej rodziny od połowy XVII w. do końca XVIII w. pełnili wysokie urzędy ziemskie w województwie brzesko-kujawskim, czynnie uczestnicząc w życiu politycznym kraju.

Pierwszym właścicielem wsi był zapewne Andrzej Gąsiorowski, sekretarz i dworzanin królewski, który podczas najazdu szwedzkiego rotmistrzował chorągwi ratajskiej cudzoziemskiego zaciągu²⁸. W czasie wyprawy króla na Moskwę był chorążym inowrocławskim, w 1665 r. dostał starostwo radziejowskie. Wielokrotnie posłował do sejmu, często też marszałkował na sejmiku radziejowskim. Należał do stronnictwa szlacheckiego popierającego króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Na konfederacji warszawskiej w 1673 r. wybrany został komisarzem do rady wojennej przy królu i do komisji skarbu. A. Gąsiorowski cieszył się dużą popularnością u szlachty, która na kolejnych zjazdach sejmiku radziejowskiego domagała się dla niego wypłaty za zasługi oddane krajowi. W 1673 r. otrzymał częściowe „ukontentowanie” w kwocie 3500 zł. Oprócz obowiązków poselskich i marszałkowskich uczestniczył w różnych komisjach, w 1668 r. został sędzią kapturowym z województwa brzesko-kujawskiego. W 1678 r. otrzymał urząd kasztelana bydgoskiego, który sprawował do samej śmierci (zm. 1686). Ze związku małżeńskiego z Marianną Wierzbowską h. Jastrzębiec miał jedynego syna Macieja.

Urząd starosty radziejowskiego, a następnie wojewody bydgoskiego przyniosły A. Gąsiorowskiemu znaczne dochody, przyczyniając się do powiększenia jego dotychczasowej fortuny. Do odziedziczonych dóbr Michałkowo, Kobylec, dołączył on dobra Świesz, Skulsk, Czołowo i Osiecinę. Wszystkie te majątki odziedziczył jego jedyny syn Maciej, który przez wiele lat był dworzaninem i pokojowym króla Michała²⁹. W 1681 r. otrzymał starostwo radziejowskie, odstąpione przez ojca, które w 1720 r. oddał z kolei swemu synowi Augustynowi. Podobnie

²⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Księgi Grodzkie Kowalskie, relacje 4, k. 464v. Opis zabudowań w aneksie 1.

²⁷ R. Guldón, Z. Guldón, *Rejestry pogłównego województwa brzesko-kujawskiego z 1674 roku*, Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Warszawa-Poznań 1976, t. 12, s. 142, 169, 174.

²⁸ A. Przyboś, *Gąsiorowski Andrzej z Miroszewic*, [w:] *PSB*, Kraków 1948–1958, t. 7, s. 345–346; A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 6, s. 4; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, s. 119–120; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1879, t. 1, s. 73.

²⁹ A. Przyboś, *Gąsiorowski Maciej z Miroszewic*, [w:] *PSB*, t. 7, s. 353; A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 6, s. 4; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, s. 120; T. Żychliński, *Złota księga...*, t. 1, s. 73.

jak ojciec, cieszył się dużą popularnością u braci szlachty, posługując wielokrotnie do sejmu i przewodnicząc sejmikowi radziejowskiemu. W dobie wojny domowej M. Gąsiorowski stanął przy Augustcie II i podpisał konfederację sandomierską (1704), do której posłował ze swego województwa. W 1713 r. został kasztelanem inowrocławskim, zmarł w 1725 r. Maciej Gąsiorowski był dwukrotnie żonaty, ze związku małżeńskiego z pierwszą żoną Teresą Lasocką h. Dołęga miał córkę Konstancję Teresę, z drugiego związku z Teresą Boglewską, wdową po Joachimie Mniewskim, kasztelanem konarskim, miał dwie córki i syna Augustyna.

Po śmierci M. Gąsiorowskiego wszystkie majątki, łącznie z Osięciami, odziedziczył syn Augustyn, który od 1720 r. sprawował urząd starosty radziejowskiego³⁰. W 1745 r. został kasztelanem bydgoskim i urząd ten sprawował do śmierci, tj. do 1752 r. A. Gąsiorowski swoją rezydencję urządził w Świeszu, wznosząc tam w 1740 r. okazały dwór otoczony ogrodem spacerowym³¹. Dobra Osięciny, podobnie jak pozostałe majątki, zapewne wypuszczane były w dzierżawę. Żonaty z Barbarą Rudnicką h. Lis, pozostawił córki: Anielę, Monikę i trzech synów: Józefa, Leona i Piotra, ten ostatni zmarł jako dziecko.

W 1764 r. synowie Augustyna Gąsiorowskiego, Józef i Leon, dokonali podziału dóbr ojcowskich. Józef, żonaty z Anną Słubicką, starościanką bytomską, zamieszkał w Czołpinie w powiecie radziejowskim, Leon natomiast w Świeszu³². Dobra osięcińskie w wyniku podziału otrzymał Leon, który w 1779 r. figuruje jako właściciel wsi, w której w 1775 r. znajdowało się 29 dymów³³.

Między 1779 a 1789 r. doszło do sprzedaży dóbr osięcińskich, bowiem w 1789 r. właścicielem wsi był już Józef Gzowski h. Grabie³⁴. Był synem Jana stolnika radziejowskiego i Franciszki z Głębockich³⁵. W 1786 r. J. Gzowski nabył wieś Szewce w powiecie radziejowskim. Oprócz Osięcin posiadał położone obok dobra ziemskie Bartłomiejowice, Bauszewo, Samszyce i Powalkowice, wszystkie w powiecie brzeskim. Od ówczesnych władz Księstwa Warszawskiego otrzymał zezwolenie na wyniesienie osady Osięciny do rangi miasta szlacheckiego. W sporządzonym w 1819 r. akcie notarialnym zapisał „Przywilej na miasto Osięciny dla obywateli i mieszkańców miasta tego służący”³⁶. Oficjalnie jednak wieś Osięciny

³⁰ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 6, s. 4; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 4, s. 120; T. Żychliński, *Złota księga...*, t. 1, s. 73–74.

³¹ E. Celińska, M. Gruszczyńska, *Świesz — zespół dworski*, [w:] *Materiały do dziejów rezydencji...*, t. 1, cz. 1, Włocławek 2000, s. 300–301.

³² Tamże, s. 301.

³³ R. Guldon, Z. Gulon, *Materiały do osadnictwa...*, s. 162.

³⁴ M. Borucki, *Ziemia Kujawska...*, s. 144.

³⁵ A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 7, Warszawa 1904, s. 220.

³⁶ APW, Akta Notariusza Antoniego Wołskiego z Brześcia Kujawskiego lata 1808–1825, sygn. 13, k. 281–285.

wyniesiona została do rangi miasta prywatnego przywilejem zatwierdzonym przez Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego, dnia 24 XII 1823 r.³⁷

Akt nadania praw miejskich zabezpieczał wszystkim mieszkańcom wolność zarobkowania, oprócz propinacji, która zastrzeżona była dla właściciela miasta. Pod przyszłe miasto z majątku Osięciny J. Gzowski wydzielił 5 włók 8 morgów 130 prętów gruntu według miary nowopolskiej. Zgodę na osiedlenie się w mieście wyrażał dziedzic, który też wyznaczał place, na których nowo przybyli mogli się osiedlać. Wszyscy mieszkańcy mogli bezpłatnie korzystać z pastwiska znajdującego się po obu stronach drogi prowadzącej do Bartłomiejowic. Akt ten zobowiązywał właściciela miasta do wybudowania na placu rynkowym, w ciągu 3 lat, ratusza miejskiego, w którym miały się znaleźć pomieszczenia dla burmistrza, biuro i więzienie policyjne.

Dość szczegółowy opis miasta w jego początkach przedstawiony został w „opisie historycznym i topograficzno-statystycznym”, sporządzonym w 1824 r. przez dozorcę miast okręgu kujawskiego³⁸. Obok miasta, jak podano w opisie, znajdowały się murowane zabudowania dworskie, „które nadają temu miastu okazałość i postać większej onego rozległości, jak równie ogród włoski, którego brzegi zdobią topole, a między nimi sadzawka do brzegu ulicy dochodząca”.

Józef Gzowski w tym czasie pełnił urząd sędziego pokoju powiatu brzeskiego i radcy województwa mazowieckiego. Był przynajmniej dwukrotnie żonaty, z pierwszego związku z Zofią z Dąbskich, z którą się rozwiódł, miał córkę Praksedę, z drugiego z Józefatą Tańską, córkę Annę.

W 1818 r. wydał córkę Praksedę za mąż za Fryderyka Floriana hr. Skarbka, właściciela majątku Orły i Żelazowa Wola w powiecie sochaczewskim. Było to zapewne małżeństwo z rozsądku, bowiem panna młoda wносиła pieniądze, a pan młody tytuł hrabiowski³⁹.

Fryderyk Florian hr. Skarbek (1792–1866) był synem Kaspra i jego drugiej żony Ludwiki z Fengerów, córki Jakuba, toruńskiego bankiera⁴⁰. Jego ojciec, prowadząc bardzo wystawny styl życia, utracił cały majątek i uciekł z kraju przed wierzycielami, pozostawiając żonie majątek Żelazowa Wola. Nauczycielem domowym młodego Fryderyka był Mikołaj Chopin, ojciec Fryderyka Chopina, którego ojcem chrzestnym został Fryderyk Skarbek. Po ukończeniu liceum warszawskiego (1805–1808) Fryderyk Skarbek wyjechał na dalsze studia do Paryża, gdzie studiował ekonomię klasyczną. Po powrocie do kraju w 1811 r. podjął bezpłatną aplikan-

³⁷ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 1418, k. 1–4. Cały przywilej w aneksie 2.

³⁸ R. Kabaciński, *Opis Osięcin z 1824 roku*, ZK-D, Seria E, 1985, s. 219–224.

³⁹ Małżeństwo to poprzedziła sporządzona w 1818 r. intercyza przedślubna, w której Józef Gzowski zapisał swej córce 100 tys. złp i 10 tys. w brylantach i srebrze, zob. APW, Akta Notariusza A. Wolskiego..., sygn. 11, nr aktu notarialnego 121 i 137 z 1818 r.

⁴⁰ K. Bartoszyński, S. Kieniewicz, *Skarbek Fryderyk Florian*, [w:] PSB, Warszawa 1997, t. 38, s. 8–13.

ture w Ministerstwie Skarbu i Radzie Ministrów. W 1815 r. powrócił do Żelazowej Woli, udzielając się czynnie w życiu społecznym, był m.in. radcą powiatu sochaczewskiego, marszałkiem sejmiku, a w 1818 r. radcą wojewódzkim.

Po ślubie z Praksedą Gzowską, który odbył się latem 1818 r., już jesienią, ku zgorszeniu teścia, wyjechał wraz z żoną do Warszawy, gdzie podjął pracę na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego jako profesor ekonomii. Tu w Warszawie w 1819 r. urodził się jego syn Józef Otton. Po śmierci żony (zm. 25 V 1836), jego teść Józef Gzowski przekazał dobra ziemskie Osięciny wraz z Bartłomiejowicami i Samszycami, Fryderykowi Skarbkowi⁴¹. Po dojściu do pełnoletności syna Józefa Ottona, Fryderyk Skarbek przekazał mu w 1840 r. odziedziczone majątki⁴². Sam Fryderyk Skarbek w 1838 r. zawarł drugi związek małżeński z Pelagią Rutkowską, z którego urodzili się synowie: Henryk i Władysław (zm. 1855) oraz córka Zofia, zamężna za Bronisławą Łuszczewskiego.

Fryderyk Skarbek rzadko bywał w Osięcinach, mieszkał w Warszawie gdzie pełnił różne funkcje państwowe, był radcą stanu w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, w 1842 r. objął prezesurę Dyrekcji Ubezpieczeń (do 1855). Przez całe życie czynnie uczestniczył w Radzie Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynności, przyczyniając się w znacznym stopniu do zapewnienia przyzwoitych siedzib kilku szpitalom warszawskim, do urządzenia przytułków dla żebraków w Warszawie i Górze Kalwarii, do otwarcia w Warszawie Kasy Oszczędności (1843). W 1854 r. został dyrektorem prezydującym w Komisji Rządowej Sprawiedliwości, z której zrezygnował w kwietniu 1858 r. Zmarł w Warszawie 25 XI 1866 r., pochowany został na Powązkach.

Fryderyk Skarbek był znakomitym i wszechstronnym erudytą, ekonomistą, historykiem, powieściopisarzem i dramatopisarzem, pamiętnikarzem, działaczem społecznym, a jego dorobek naukowy był imponujący. Po jego śmierci wszystkie rękopisy prac, publikacji wraz z biblioteką przejął jego syn Józef Otton, który po śmierci dziadka zamieszkał w Osięcinach.

W 1841 r. Józef O. Skarbek zawarł związek małżeński z Marianną Wodzińską, córką Wincentego i Teresy, właścicieli dóbr służewskich⁴³. Maria Wodzińska (1819–1896) była osobą wykształconą i utalentowaną (grała na fortepianie, śpiewała, malowała), a jej rodzice prowadzili bardzo ożywione życie towarzyskie, w którym ona również uczestniczyła. Maria była przedmiotem poetyckiej miłości Juliusza Słowackiego i Fryderyka Chopina, który dawał jej lekcje gry na fortepianie. F. Chopin nawet się jej oświadczył w Dreźnie w 1836 r., ale otrzymał odpowiedź wymijającą⁴⁴. Po ślubie J.O. Skarbek i M. Wodzińska zamieszkali

⁴¹ Józef Gzowski zamieszkał w Bałuszewie gdzie zmarł w 1840 r. — akt zgonu w APW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Osięciny, sygn. 9, nr aktu zgonu 12.

⁴² Ustalono na podstawie testamentu spisanej przez Józefa Skarbka w 1895 r. — zob. aneks 3.

⁴³ APW, Akta stanu cywilnego Parafii Służewo, sygn. 26, nr aktu ślubu 12.

⁴⁴ S. P a c z k o w s k i, *Służewo na Kujawach wschodnich. Zarys dziejów*, Włocławek 1999, s. 102–105.

w Osiecinach. Małżeństwo to nie było jednak udane i zakończyło się rozwodem, któremu przeciwni byli rodzice i mąż⁴⁵.

Hrabia Skarbek w kilka lat później ożenił się z Karoliną Popławską, córką Leona i Pauliny z Łyszkiewiczów z Łącznej na Podlasiu. Małżeństwo to było bezdzietne.

Józef O. Skarbek był człowiekiem wykształconym, postępowym i wielkim społecznikiem. Był inicjatorem wielu działań gospodarczych w powiecie wrocławskim. W 1860 r. wraz z Eugeniuszem Dąbskim i Albinem Słubickim, właścicielem Babiaka, założył spółkę kamandytową pod nazwą „Dom Zleceń Ziemian w Włocławku”. Celem spółki było pośredniczenie w sprzedaży produktów rolnych, zakupie maszyn i urządzeń gospodarskich oraz udzielanie wsparcia przy prowadzeniu transakcji kredytowo-bankierskich w kraju i za granicą⁴⁶. Dla podniesienia poziomu hodowli zwierząt gospodarskich sprowadzał rasowe odmiany bydła, kilkakrotnie urządzał w swoim majątku stację ogierów cesarskich, w celu ulepszenia rasy koni⁴⁷.

W czasie powstania styczniowego czynnie uczestniczył w jego działaniach, był naczelnikiem powstańczym na powiat wrocławski. Pod koniec powstania w 1864 r. został zdekonspirowany i, jak podaje T. Rejmanowski, skazany przez Rosjan na karę śmierci przez rozstrzelanie. Od śmierci miał uratować hr. Skarbka jego przyjaciel i sąsiad Tomasz Zieliński, który konno przybył na miejsce stracenia i rozpędził, jako pułkownik carski, pluton egzekucyjny⁴⁸. Na pewno Józef O. Skarbek za udział w powstaniu został aresztowany i osadzony w więzieniu na Pawiaku, pisze o tym w pamiętnikach jego ojciec Franciszek Skarbek — „nie mogłem nigdy przewidzieć tego, że obadwaj synowie moi za przewinienia polityczne więzionymi będą w tym domu badań, który ja kiedyś dla podsądnych zbrodniarzy pobudowałem”.

Hrabia Skarbek był dobrym gospodarzem, dbał o swój majątek i mieszkańców miasteczka Osiecin, które odziedziczył po dziadku i którego był właścicielem. Przekształcenie osady w miasto nie spowodowało jej rozwoju. W ciągu kolejnych lat liczba mieszkańców tylko nieznacznie się powiększyła (w 1824 r. mieszkało tu 427 osób, a w 1860 r. — 607 osób). Większość mieszkańców miasta stanowili służący, czeladź i wyrobnicy zatrudnieni w majątkach hr. Skarb-

⁴⁵ Zob. przyp. 43 — przy akcie ślubu dopisek, że małżeństwo to zostało unieważnione wyrokiem konsystorskim Archidiecezji Warszawskiej z 6 VI 1848 r. Wkrótce Maria Wodzińska poślubiła Władysława Orpiszewskiego z Kłobi.

⁴⁶ APW, Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1809–1866, sygn. 554; Spółka upadła prawdopodobnie w latach 80. XIX w., z powodu napływu taniego zboża z zagranicy. W testamencie spisany w 1895 r. J. Skarbek napisał „utopiłem w Domu Zleceń Ziemian w Włocławku około 27 000 rubli, wliczając w to 50 akcji tegoż domu i walutę własną na zakup tychże akcji od niezamożnych ziemian”.

⁴⁷ M. Borucki, *Ziemia Kujawska...*, s. 315.

⁴⁸ T. Rejmanowski, *Tomasz Zieliński (1790–1869), oficer armii carskiej oraz ziemianin, społecznik i dobroczyńca powiatu wrocławskiego*, ZK-D, 2001, t. 16, s. 227.

ka⁴⁹. On też własnym kosztem budował domy murowane w miasteczku, które następnie wynajmował mieszkańcom. W 1867 r. Osiećiny utraciły prawa miejskie, podobnie jak większość miast w ówczesnym Królestwie Polskim, spadając do roli osady wiejskiej.

W 1875 r. dobra ziemskie Osiećiny składały się z folwarku Osiećiny, osady Osiećiny, wsi Zagaj i Karoli, o ogólnej powierzchni 1409 mórg, w tym: grunty orne i ogrody zajmowały powierzchni 777 mórg, łąki — 36 mórg, las — 519 mórg, nieużytki — 58 mórg, w osadach mórg 18. W folwarku Osiećiny znajdowało się 27 budynków murowanych i 10 drewnianych, w uprawie roli stosowany był płodozmian 13-polowy. W majątku tym znajdował się browar, cegielnia i trzy wiatraki⁵⁰.

Hrabia Skarbek był wielkim filantropem, z własnych pieniędzy pobudował w Osiećinach szpital na 12 łóżek, ochronkę dla dzieci i dom schronienia dla starców. W testamencie spisany 12 IX 1895 r. cały swój majątek przeznaczył na cele dobroczynne, powołując w tym celu Fundację Dobroczynną im. Józefa i Karoliny z Popławskich hr. Skarbków⁵¹. Na rzecz Fundacji zapisał całe dobra Osiećiny, składające się z czterech folwarków: folwarku Osiećiny o powierzchni 1291 mórg 249 prętów, folwarku Samszyce — o powierzchni 662 morgi 159 prętów, Wola Skarbowa o powierzchni 426 mórg 255 prętów i folwarku Bartłomiejowice o powierzchni 489 mórg 36 prętów. Dochód z tych folwarków miał być przekazywany corocznie na rzecz dozoru kościelnego parafii w Osiećinach, zakładów dobroczynnych działających w Osiećinach (szpitala, ochronki dla dzieci, domu starców), na utrzymanie służby medycznej i pokrycie kosztów leczenia mieszkańców leczonych w innych szpitalach. Część funduszy przeznaczono na stypendia dla kształcącej się młodzieży i wspomnienie innych ośrodków dobroczynnych. W testamencie szczegółowo określił zasady organizacji i funkcjonowania Fundacji.

Józef O. Skarbek zmarł 24 VII 1900 r., a jego żona Karolina 3 X 1905 r. Pochowani zostali w podziemiach kaplicy św. Józefa w kościele w Osiećinach.

Przekazanie majątku na rzecz Fundacji wraz z wyposażeniem dworu odbyło się po śmierci hr. Skarbka (8 X 1900), w obecności żony Karoliny Skarbek⁵². Pierwszym kuratorem, wyznaczonym przez hr. Skarbka, był jego szwagier Jan Paweł Łuszczewski, drugim Antoni Marylski, przybrany syn Jana Łuszczewskie-

⁴⁹ *Opisy miast Kujaw Wschodnich z 1860 r. (gubernia warszawska)*, wstęp i opracowanie M. Gruszczyńska, J. Poraziński, Nowe Miscellanea Historyczne, t. 6, seria: *Opisy miast Królestwa Polskiego w XIX wieku*, z. 1, *Opisy miast z 1860 r. (gubernia warszawska)*, Warszawa 2002, s. 70–74 (tu: *Opis statystyczny z dnia 4/16 maja 1860 r. sporządzony przez burmistrza miasta Osiećiny*).

⁵⁰ *SGKP*, t. VII, s. 635.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy lata 1950–175, Wydział Społeczno-Administracyjny, sygn. 161; treść testamentu zob. w aneksie 3.

⁵² Tamże, sygn. 161 — wypis z aktu notarialnego spisane przez Notariusza Ignacego Sadowskiego z Nieszawy w dniu 25 IX/8X 1900 r., wykonany z odpisu w 1946 r. Akta Notariusza I. Sadowskiego nie zachowały się, uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej, podobnie jak większość akt notariuszy z terenu byłego powiatu nieszawskiego — zob. aneks 4.

go, mający dobra w Pęcicach pod Warszawą. Przy Fundacji powołana była czteroosobowa Rada Nadzorcza, która miała czuwać nad prawidłowością działania Fundacji. Fundacja działała do wybuchu II wojny światowej, ostatnim jej kuratorem był Edward Marylski.

Po wyzwoleniu władze państwowe nie bardzo wiedziały co zrobić z Fundacją. Początkowo wszystkie majątki przejęte zostały przez Powiatowy Urząd Ziemski w Aleksandrowie Kujawskim, który trzy z nich: Bartłomiejowice, Samszyce i Wolę Skarbkową przekazał do parcelacji na podstawie Dekretu PKWN z dnia 6 IX 1944 r. Natomiast majątek Osięciny stanowić miał własność Fundacji Dobroczynnej hr. Skarbka⁵³. W 1946 r. majątek Osięciny o powierzchni 340 ha przejęty został przez Zarząd Państwowy Nieruchomości Ziemskich⁵⁴. Oprócz dworu i zabudowań gospodarskich znajdujących się w folwarku, w posiadaniu Fundacji znajdowała się: apteka, przedszkole, dom lekarza, szpital, mleczarnia, dom ludowy, dwa domy mieszkalne położone na terenie osady.

Decyzją Prezydium Rady Ministrów z dnia 19 V 1951 r. zlikwidowana została Fundacja Dobroczynna hr. Skarbków. Majątek Osięciny wraz z dworem i zabudowaniami przeszedł na własność Skarbu Państwa, gdzie w tym samym roku utworzono tu Państwowe Gospodarstwo Rolne⁵⁵, a w 1961 r. Państwowe Przedsiębiorstwo Gospodarki Rolnej, skupiające kilka sąsiednich PGR-ów. W 1981 r. przedsiębiorstwo to decyzją Ministerstwa Rolnictwa przekazane zostało do Zjednoczenia Hodowli i Obrotu Zwierzętami Hodowlanymi i powstał tu Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej (POHZ). W sierpniu 1992 r. całość przejęta została przez Agencję Rolną Skarbu Państwa w Warszawie. W 1993 r. na bazie zlikwidowanego Ośrodka powstał tu i nadal prosperuje Ośrodek Hodowli Zarodowej Osięciny Spółka z o.o.

⁵³ APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy lata 1945–1950, sygn. 5962 — w protokóle z przejęcia majątku Osięciny z 20 III 1945 r. wymieniono budynki znajdujące się w nieruchomości ziemskiej Osięciny: 1) dwór — wym. 44,5x10 m, murowany, kryty blachą, stan średni; 2) biuro i mieszkanie rządcy — wym. 18x10, murowane, kryte blachą, stan dobry; 3) piwnica i lodownia — wym. 13x10, murowane, część dachówka, część ziemia, zużyte; 4) kurniki — wym. 10x9, murowane, kryte blachą, stan średni; 5) stajnia i remiza — wym. 28x8,5, murowane, pod papą, zużyte; 6) chlewy — wym. 21x10, murowane, dachówka, zużyte; 7) obrocznik — wym. 12x10, murowany, papa, zużyte; 8) wozownia i kuźnia — wym. 15x10, murowane, dachówka, stan dobry; 9) szopa do plugów — wym. 19x6, otwarta, kryta trzcina, stan dobry; 10) spichrz — wym. 21x10, murowany, kryty papą, stan dobry; 12) szopa do maszyn rolniczych — wym. 58x33, murowana, kryta blachą, stan dobry; 13) waga wozowa — wym. 4x2, murowana, kryta dachówką, stan dobry; 14) obora wiejska — wym. 15x9, murowana, kryta papą, zużyta; 15) wolarnia — wym. 28x8, murowana, dachówka, stan dobry; 16) obora — wym. 26x11, murowana, kryta papą, stan średni; 17) szopa — wym. 56x6, jedna ściana murowana, druga otwarta, kryta papą, stan średni; 18) obora — wym. 26x18, murowana, kryta papą, stan dobry; 19) stodoła — wym. 49x13, murowana, kryta papą, stan dobry; 20) sieczkarnia — wym. 16x13, z drzewa, kryta słomą, stan bardzo zły; 21) stajnia fernalska — wym. 38x12, murowana, kryta blachą, stan bardzo dobry.

⁵⁴ Zob. przyp. 51.

⁵⁵ Tamże.

3. CHARAKTERYSTYKA I DZIEJE ZAŁOŻENIA DWORSKIEGO

Założenie dworskie w Osięcinach usytuowane jest w południowo-wschodniej części osady, przy skraju wydłużonego rynku (obecnie plac Bohaterskich Powstańców Warszawy). Przylega bezpośrednio do wychodzącej z rynku ulicy Włocławskiej, która stanowi fragment drogi lokalnej łączącej Osięcinę przez Wieniec z Włocławkiem i wyznacza też północną granicę założenia. Rozplanowane w płaskim terenie przyjmuje obecnie obrys zbliżonego do prostokąta wieloboku, od wschodu i częściowo południa graniczącego z polami uprawnymi. Od północy i zachodu otacza je zabudowa mieszkalna, po stronie południowo-zachodniej natomiast zabudowa przemysłowa (Zakład Przemysłu Drzewnego). W skład założenia wchodzi dwór wraz z parkiem oraz folwark z zabudową gospodarczą, przylegający do parku od strony wschodniej.

Zasadniczy układ funkcjonalno-przestrzenny założenia ukształtowany został zapewne już na przełomie XVIII/XIX w., gdy Józef Gzowski po nabyciu dóbr Osięcin (1789) postanowił urządzić tu swoją rezydencję i założyć osadę mieszką. O wcześniejszych siedzibach mieszkalnych właścicieli Osięcin niewiele jest wiadomo. Prawdopodobnym wydaje się istnienie tu takowej już w XIII/XIV w., skoro ówczesny właściciel Przeclaw o przydomku Bachorza pisał się z Osięcin⁵⁶, jednakże nie znaleziono żadnej wzmianki mogącej potwierdzić takie przypuszczenia. Udokumentowane jest natomiast istnienie dworu XVII-wiecznego, odnotowanego już w związku z głośnym wówczas na Kujawach zajazdem szlacheckim jaki miał miejsce w 1657 r. na siedzibę ówczesnego właściciela Osięcin Jana Boruckiego⁵⁷. Pełniejszej informacji na temat XVII-wiecznej zabudowy dworskiej dostarcza krótki jej opis sporządzony w 1671 r.⁵⁸ Dwór, jak wynika z opisu, był budynkiem liczącym pięć lokalności: izbę, dwie komory, sień i kuchnię — w owym czasie należał więc do średniej wielkości dworów o typowym zapewne rozwiązaniu osiowym⁵⁹. Towarzysząca mu zabudowa gospodarcza składała się z dwóch chlewów, sołka, szopy dla bydła, dwóch stodół, owczarni oraz browaru i dwuizbowego domu dla czeladzi. Brak jest jednak jakichkolwiek wskazań co do lokalizacji tej zabudowy.

Początki istniejącego założenia związane są z inicjatywą J. Gzowskiego. Wzniósł on tu na początku XIX w. murowany parterowy dwór otoczony parkiem i sadem, a także murowaną zabudowę gospodarczą⁶⁰ rozlokowaną po wschodniej stronie rezydencji — być może w miejscu wcześniej istniejącego już tu folwarku. Jego

⁵⁶ Zob. przyp. 5.

⁵⁷ Zob. przyp. 21.

⁵⁸ AGAD, Księgi Grodzkie Kowalskie, Relacje 4, k. 464v. — zob. aneks 1.

⁵⁹ L. Kajzer, *Dwory „zwyčajne” i „obronne” Kowalskiego*, [w:] T.J. Horbacz, L. Kajzer, T. Nowak, L. Wojda, *Siedziby obronno-rezydencjonalne w powiecie kowalskim na Kujawach w XIII–XVIII wieku*, Łódź 1991, s. 190.

⁶⁰ Zabudowa wzmiankowana w opisie miasta Osięcin — zob. przyp. 38.

wnuk Józef hr. Skarbek około połowy XIX w. rozbudował dwór o piętrowe skrzydło przylegające do szczytu dworu od strony wschodniej. Wzniósł też na terenie ówczesnego miasteczka szereg budowli o charakterze socjalnym (m.in.: szpital, przedszkole, dom ludowy), a także kościół (1854–1856) i plebanię, których usytuowanie na przeciwległym narożu wydłużonego rynku stanowiło w układzie miejskim równowagę kompozycyjną zespołu dworskiego. Z zabudową dworską pośrednio związane były natomiast budynki mieszkalne oficjalistów dworskich, m.in. pisarza, buchaltera, a także lekarza — usytuowane naprzeciw parku w północnej pierzei ul. Włocławskiej: murowane parterowe budynki kryte dachami półszczytowymi lub naczółkowymi (dwa z nich pod nr. 3 i 5 zachowane nadal choć znacznie przebudowane).

Historyczny układ urbanistyczny założenia dworskiego utrwalony został na mapie sztabowej z 1936 r.⁶¹ Zespół rezydencjonalny zajmuje tu większą zachodnią część założenia, wydłużoną nieco na linii północ–południe i zamkniętą nieregularnie zarysowaną granicą południową. Dwór usytuowany w jego centrum na pograniczu parku i sadów, usytuowany poprzecznie do dłuższej osi założenia. Folwark znajduje się po stronie wschodniej. Podwórze gospodarcze miało pierwotnie zarys trapezu podstawą przylegającego do parku i obudowane było luźno rozlokowaną na obrzeżach, a także pośrodku zabudową gospodarczą. Poza obrębem podwórza, po jego południowej stronie, przy polnej drodze wiodącej do folwarku, skrajem sadów znajdowały się budynki mieszkalno-gospodarcze ogrodnika i kowala. Od strony północnej natomiast, w pasie terenu przyległym do ulicy, ulokowane były obory wiejskie⁶², z których zachowana jest tylko jedna — murowany prostokątny budynek ustawiony kalenicą do ulicy, nakryty niskim dachem dwuspadowym. W ścianie szczytowej od wschodu wrota zamknięte łukiem odcinkowym, po stronie zachodniej blenda, a w ścianach dłuższych po dwa małe okienka z nadprożami zarysowanymi łukiem odcinkowym. Naprzeciw folwarku, przy bocznej drodze (obecnie ul. Kardynała S. Wyszyńskiego, przy której znajduje się też wybudowany sumptem Skarbka, istniejący nadal, szpital⁶³), rozlokowane były dawniej budynki mieszkalno-gospodarcze służby folwarcznej: cztery duże czwo-

⁶¹ APB, Zbiór planów i map, nr 38–27F, Mapa topograficzna sztabowa z 1936 r. w skali 1:25 000; Aktualna kompozycja założenia na planie w skali 1:300 w zamieszczonym opracowaniu M. Smoktunowicz, Osiećciny — ewidencja parku, wyk. 1985 r., w posiadaniu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura we Włocławku (dalej: WUOZ DW).

⁶² APB, Prezydium WRN w Bydgoszczy, sygn. 161 — w znajdującym się tam protokole zdawczo-odbiorczym z przejęcia majątku spisany w dniu 18 VI 1949 r. wymienione są m.in. cztery obory wiejskie — trzy kryte papą, jedna dachówką (poz. 13–17).

⁶³ Budynek o interesującym rozwiązaniu architektonicznym. Murowany, otynkowany, założony na rzucie prostokąta z mocno wysuniętymi od frontu skrajnymi ryzalitami i skrzydłem od tyłu przylegającym do środkowej części budynku. Parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty wysokimi dachami półszczytowymi z naczółkami mocno wysuniętymi przed lico ścian i wspartymi na ozdobnie profilowanych wspornikach. Ryzality jednoosiowe, część środkowa pięciosiowa. Okna duże we wglębnych opaskach zamknięte odcinkiem łuku, w ryzalitach mniejsze prostokątne, w połaci dachu części środkowej fasady o trójkątnych daszkach.

raki, z których jeden był murowany, pozostałe trzy z gliny — rozebrane w latach pięćdziesiątych XX w.⁶⁴ Istniejący zespół zachował swój historyczny układ kompozycyjno-przestrzenny, a także funkcje, choć nastąpiły tu pewne zmiany. W okresie powojennym, gdy zespół administrowany był przez PGR, a później przez POHZ, teren folwarku powiększony został w kierunku południowym (obecnie sięga aż do drogi lokalnej biegnącej południowym skrajem osady), a także w kierunku północnym — do linii ul. Włocławskiej — uzupełniony nową zabudową gospodarczo-inwentarską oraz różnego rodzaju placami składowymi. Dawne podwórze gospodarcze podzielone zostało drogami wewnętrznymi utwardzonymi trylinką. Większość istniejącej w jego obrębie zabudowy pochodzi z początku XX w. i z lat międzywojennych, to jest z okresu gdy zespół stanowił własność Fundacji Dobroczynnej im. Józefa i Karoliny z Popławskich hr. Skarbków i administrowany był przez kolejnych kuratorów. Główne drogi wewnętrzne prowadzące od bram: wjazdowej z ul. Włocławskiej oraz od strony parku, wraz z drogą obwodową przebiegającą przed frontem obrzeżnej zabudowy, wydzielają szeroki, obwieziony częściowo żywopłotem, pas trawiasty równoległy do zachodniej, graniczącej z parkiem pierzei podwórza. Pierzeja ta ma stosunkowo zwartą zabudowę złożoną z murowanych parterowych budynków, dawniej inwentarskich, obecnie pełniących funkcje socjalno-magazynowe.

Tuż przy bramie do parku, cofnięty nieco z linii zabudowy pierzei, stoi budynek dawnej rządcówki z początku XX w. (obecnie mieszkalno-biurowy). Murowany z cegły pełnej i otynkowany, założony na rzucie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym o poszyciu z blachodachówki. Elewacje budynku na niskim cokole z odsadką, przeprute są dużymi prostokątami otworów okiennych o nieregularnym rozstawie, wypełnionych stolarką o podziale sześciokwaterowym. Dłuższe elewacje sześciosiowe, w elewacji od strony podwórza oś skrajną po stronie południowej zajmują drzwi drewniane pełne. Elewacja szczytowa od południa trójosiowa, w lewej osi skrajnej obramowana płaską opaską, płycina po zamurowanych drzwiach, w szczycie wydzielonym płaskim gzymsem małe okienko strychowe.

Poza rządcówką kompleks złożony z dwóch połączonych prostokątnych budynków (pięćosiowego i dziewięćosiowego) poprzedzonych od szczytu nową niską przybudówką kotłowni. Budynki o lekko zróżnicowanej wysokości nakrywają dachy dwuspadowe o poszyciu z papy. W połaciach dachowych obu budynków od strony podwórza występują małe facjaty o pulpitowych daszkach: w budynku wyższym jedna założona osiowo, w niższym cztery w regularnym rozstawie. Pierzeję zamyka od północy duży (wychodzący już poza obręb dawnego podwórza, ścianą szczytową osadzony w linii ulicy) budynek wiaty na maszyny wzniesiony w latach czterdziestych XX w. Parterowy z nieco wyższą drewnianą częścią środkową, mieszczącą prostokątne w poziomym układzie okienka, krytą niskim daszkiem dwuspadowym. Szerokie murowane części boczne nakrywają dachy

⁶⁴ Budynki wymienione w protokole — zob. przyp. 62.

pulpitowe, ściany ożywione lizenami szerszymi w narożach, w ścianie szczytowej od ulicy duże wrota zamknięte łukiem odcinkowym, nad nimi w trójkątnym szczycie data 1940. Równolegle do dłuższej elewacji wiaty mur (z lat 70.) wygradzający dawny teren stodoł wiejskich (zagospodarowany na składowisko-zaplecze warsztatów naprawczych). Tu w linii ulicy, między narożem muru i wiaty, założona jest obecnie szeroka brama wjazdowa z metalowych prętów, a przy niej niewielki budynek portierni. Pierzeję północną dawnego podwórza wypełnia długi budynek warsztatów, przed którym od strony podwórza niewielki budynek garaży — oba budynki z lat sześćdziesiątych XX w. — pozostała zabudowa podwórza starsza.

W pierzei wschodniej dwa duże prostokątne budynki murowane i otynkowane: stodoła o ścianach ożywionych lizenami, między którymi od frontu dwoje dużych wrót, nakryta niskim dachem dwuspadowym o poszyciu z papy oraz dawna owczarnia — długi budynek z mocno wysuniętym ryzalitem od frontu, kryty dachem dwuspadowym, w którego kalenicy dwa rzędy ażurowych wywietrzników, nad ryzalitem dach dwuspadowy w układzie poprzecznym. Ściany budynku przeprute szeregiem blisko siebie osadzonych kwadratowych okienek. W ścianie bocznej od południa duże wrota czterodzielne, a w szczycie drzwi poddasza flankowane małymi okienkami. W środkowej części podwórza, bliżej północnej pierzei, równoległy do niej budynek dawnej obory (obecnie magazyn i garaż) — prostokątny z ryzalitem w elewacji północnej, nakryty niskim dachem dwuspadowym o poszyciu z papy z licznymi wywietrznikami w połaciach. Dłuższe ściany budynku z wielkimi, zamkniętymi łukiem odcinkowym otworami okiennymi wypełnionymi stolarką o drobnym podziale kwaterowym. W ścianie szczytowej od zachodu, obwiedziona górą płaskim gzymsem o lekko podwiniętych końcówkach, duże prostokątne wrota flankowane okienkami, analogicznymi jak w ścianach bocznych.

Granicę dawnego podwórza po stronie południowej wyznacza wzniesiona w 1939 r. stajnia — prostokątny, nakryty niskim dachem dwuspadowym budynek z pseudoryzalitem na osi dłuższej wydzielonym lizenami. Pseudoryzalit wieńczy trójkątny fronton obwiedziony gzymsem schodkowo-kroksztynowym, w jego szczycie mała wieżyczka z datą 1939 i metalową chorągiewką, na której sylwetka konia i inicjały EM (Edward Marylski — ostatni kurator Fundacji). Ściany budynku ujęte w narożach szerokimi lizenami, przeprute są kwadratowymi oknami rozmieszczonymi regularnie w dwu strefach z tym, że w dolnej strefie okna występują na przemian z drzwiami (obecnie elewacja frontowa przesłonięta jest w połowie pulpityowym daszkiem wspartym na drewnianych słupach z zastrzałkami, osłaniającym wybieg dla zwierząt). Ściany szczytowe budynku podzielone są lizenami na trzy pola — w ścianie zachodniej w bocznych polach znajdują się prostokątne wrota, w środkowym okna: większe u dołu, mniejsze w szczycie.

W narożu południowo-zachodnim podwórza, w pobliżu bramy do parku, budynek dawnej wozowni (obecnie garaż i stajnia), poprzedzony niewielkim utwardzonym placem wydzielonym od strony podwórza żywopłotem. Murowa-

ny i otynkowany na rzucie prostokąta, nakryty niskim dachem dwuspadowym. Trójkątne szczyty bocznych ścian obwiedzione są górą płaskim gzymsem podwiniętym w dolnych końcówkach. W ścianie frontowej dwoje dużych wrót i jedno nieco mniejsze flankowane okienkami o formie leżących prostokątów. W tylnej ścianie pięć małych półkoliście zamkniętych okienek. W narożu tego budynku od strony podwórza wmurowana jest tablica z piaskowca z inicjałami „J. hr. S. 1883 r.”, jej pierwotne usytuowanie i przeznaczenie nie jest znane. Dalej w kierunku południowym rozlokowane są luźno późniejsze budynki gospodarcze i składowiska.

Park zajmuje obecnie cały zachodni obszar założenia i ma zarys wydłużonego, na linii północ-południe, prostokąta przechodzącego w nieregularną część południową, nieco szerszą, uskokowo wchodzącą w obręb folwarku, od którego wydzielona jest częściowo murem pełnym, częściowo siatką. Od strony południowej granicę parku stanowi ślepo zakończona, zarysowana lekkim łukiem ul. Narutowicza, z tej strony park wygrodzony jest murem z prefabrykatów. Dwór, otoczony wąskim objazdem wyłożonym trylinką, usytuowany jest w centrum parku na styku dwóch odrębnych czasowo i kompozycyjnie zespołów zieleni: dawnego (z pocz. XIX w.) parku krajobrazowego ze starodrzewem w części północnej oraz współczesnego założenia na terenie dawnych sadów po stronie południowej⁶⁵. Od strony ul. Włocławskiej park wydziela nowe ogrodzenie, złożone z murowanych z cegły słupów na podmurowaniu i osadzonych między nimi przesł z metalowych płaskowników, przerwane wgłębną, zarysowaną trójbocznie bramą z furtami po bokach. Ślepe częściowo ściany budynków folwarcznych osłonięte szpalerem drzew, zamykają park od wschodu, a od zachodu czyni to zabudowa pierzei rynku. Po tej stronie, między budynkiem narożnym a przedszkolem, zachowany fragment dawnego muru z cegły z furtą bramną o nadprożu zarysowanym łukiem odcinkowym. Ta część parku ma układ osiowy, z osią przesuniętą nieco w kierunku wschodnim. Główny wjazd tuż za bramą rozdziela się na dwie, utwardzone trylinką i krawężnikami, drogi założone na zarysie wydłużonej podkowy końcówkami stykającej się z podjazdem przed frontem dworu. Obejmują one duży trawisty gazon z grupą swobodnie rozrzuconych drzew, zamknięty od strony dworu szpalerem cisów (nasadzenia z lat 70.), które przesłaniają obecnie widok na dwór od strony wjazdu. Wśród starodrzewu występującego w tej części parku wyróżniają się buki czerwonolistne, lipy, robinie, gledicze trójcierniowe i kasztanowce z pomnikowym okazem rosnącym tuż przy północno-zachodnim narożu dworu. Część południowa parku otoczona na obrzeżach rzadkim obecnie szpalerem jesionów urządzona została w latach siedemdziesiątych XX w. według projektu J. Polkowskiego⁶⁶. Obiega ją żwirowana obsadzona żywopłotem alejka obwodnicowa, stykająca się z podjazdem przy szczytach dworu. Po stronie wschodniej

⁶⁵ Rys historyczny, analiza układu kompozycyjnego oraz inwentaryzacja tworzywa roślinnego zawarte są w opracowaniu Osięćciny — Ewidencja parku... — zob. przyp. 61.

⁶⁶ Jak wyżej.

dworu podjazd przechodzi w niewielki placyk przed murowaną, słupową bramą wiodącą na teren folwarku (współczesną wraz z murem tej części założenia parkowego). Jego kompozycyjnym odpowiednikiem po zachodniej stronie dworu jest prostokątny, wydłużony zbiornik wodny (dawna sadzawka), obecnie wybetonowany i wygrodzony siatką w ramach. Kompozycja zieleni w południowej części parku podporządkowana jest zgeometryzowanemu układowi alej. Tworzą ją drzewa i krzewy o różnicowanych formach i kolorach. Wśród drzew liściastych, takich jak klony, dęby, buki, występują tu również świerki i modrzewie. W centralnej części, przed elewacją ogrodową dworu, duża trawiasta polana o zarysie rombu, obrzeżona żywopłotem, w jej obrębie pojedyncze drzewa i grupy krzewów, zwłaszcza w pobliżu dworu.

4. DWÓR

Istniejący dwór w Osiecinach jest budowlą złożoną z dwóch powstałych w różnych okresach części: parterowego korpusu z facjatą, wzniesionego na początku XIX w. i przylegającego doń od wschodu piętrowego skrzydła z drugiej połowy XIX w.⁶⁷, stanowi więc jeden z wielu przykładów dość powszechnie stosowanego wówczas sposobu powiększania niewielkich pierwotnie siedzib ziemiańskich. O ile jednak najczęściej stosowanym rozwiązaniem była dobudowa skrzydła w układzie poprzecznym do dworu (zryzaltowanego z korpusem)⁶⁸, to w tym przypadku skrzydło utrzymane jest w szerokości pierwotnego dworu i zblokowane z nim co sprawia, że wspólnie tworzą one mocno wydłużoną na osi w-z budowlę, zróżnicowaną tylko w bryle wysokością jej części składowych. Całość utrzymana jest w stylu klasycystycznym w rodzimej skromnej jego odmianie.

Przez pierwsze stulecie dwór był rezydencją właścicieli dóbr, od początku XX w. do II wojny światowej mieścił siedzibę Fundacji Dobroczynnej oraz pomieszczenia jej kolejnych kuratorów. W okresie powojennym były tu biura PGR, mieszkania, a przejściowo również szkoła. W 1967 r. przeprowadzony został kapitalny remont dworu z adaptacją dla potrzeb administracyjno-mieszkalnych PGR⁶⁹. Ostatni re-

⁶⁷ W dotychczasowej literaturze przedmiotu: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. XI, *Województwo bydgoskie*, z. 11, *Powiat radziejowski*, Warszawa 1968, s. 10; *Zabytki architektury województwa bydgoskiego*, Bydgoszcz 1974, s. 194; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 46, *Województwo wrocławskie*, Warszawa 1993, s. 72; opracowania ewidencyjne w WUOZ DW — Karta ewidencji zabytków architektury i budownictwa tzw. zielona, oprac. D. Kapturowa z 1953 r. i karta ewidencyjna tzw. biała, oprac. A. Orłowska z 1984 r., jako czas powstania dworu podawana jest I. poł. XIX w. lub ściślej 2. ćw. XIX w. Jednakże w świetle wzmiankowanego wcześniej opisu miasta Osiecin z 1824 r. należy jego datowanie przesunąć raczej na początek XIX w.

⁶⁸ Porównaj np. dwory w Dębicach, Rutkowicach, Świątosławiu, zob. *Materiały do dziejów rezydencji...*, t. 1, cz. 2, s. 78, 191, 227, oraz dwór Jastrzębie — tamże, t. 2, *Ziemia dobrzyńska*, cz. 2, Wrocław 2003, s. 45.

⁶⁹ Dokumentacja techniczna Osiecin pałac wraz z inwentaryzacją, wykonaną przez Pracownię Projektową Budownictwa Rolniczego we Wrocławiu w 1965 r., egzemplarz w WUOZ DW i Zarządzie Spółki POHZ w Osiecinach.

mont dworu przeprowadzono w 1998 r., poza niewielkimi zmianami wewnątrz, odnowiona została elewacja dworu i wymienione pokrycie dachowe⁷⁰. Obecnie mieści się tu zarząd Spółki POHZ, a w części wschodniej mieszkania. Mimo zmian użytkowników i adaptacji dworu do ich potrzeb, w swej zewnętrznej formie zachowuje on swój pierwotny charakter. Murowany z cegły i otynkowany ze skromnym detałem złożonym z pilastrów (w typie toskańskich), boniowań i gzymśów, frontem zwrócony jest ku północy.

Korpus dworu (pierwotny dwór J. Gzowskiego) — na rzucie wydłużonego prostokąta z półkoliście zarysowanym ryzalitem na osi elewacji ogrodowej, a facjatą i wąskim tarasem od frontu — nakrywa dach łamany (tzw. polski). Nad facjatą i ryzalitem dachy dwuspadowe w układzie poprzecznym, dach nad ryzalitem zakończony jest wielopołaciowo, tworząc półstożek. Skrzydło, mające również rzut prostokąta, lecz bardzo zwartego, nakrywa dach czterospadowy. Wszystkie dachy mają obecnie pokrycie z blachodachówki w kolorze czerwonym.

Elewacje budynku wsparte na cokole z odsadką, obiegającym całość budowli, przeprute są zróżnicowanymi wielkością otworami okien i drzwi o prostych nadprożach i zwieńczone profilowanym gzymsem koronującym. Elewacja frontowa — w korpusie dziewięcioosiowa z osiami skrajnymi wgłębnymi lekkim uskokiem. Trójosiowa część środkowa, mieszcząca główne wejście, poprzedzona wąskim tarasem, wyznaczona jest szerokimi pilastrami i przechodzi górą w opilastrowaną facjatę zwieńczoną trójkątnym frontonem. Facjatę od parteru wydzielą podwójny gzyms, ujmujący pas gładkiego fryzu z cokolikami w narożach. Pilastry w facjacie węższe nieco niż dolne, wspierają ogzymsowanie frontonu. W parterze na osi, drzwi wejściowe dostępne z tarasu — drewniane, dwuskrzydłowe ramowo-płycinowe, w bocznych osiach okna ze stolarką dwudzielną o podziale sześciokwaterowym. W facjacie pośrodku duże okno ze stolarką trójdzielną dziewięciokwaterową, zwieńczone poziomym naczółkiem z odcinka profilowanego gzymsu, nad nim okulus. Przed elewacją taras na wspólnym z nią cokole, ujęty balustradą z pełnego muru podzielonego cokołami na duże płyciny, przerywaną pośrodku przez schody zewnętrzne. W bocznych częściach elewacji korpusu po dwa duże okna dwudzielne sześciokwaterowe, a w osiach skrajnych lekko wgłębionych duże okna trójdzielne dwunastokwaterowe.

Elewacja skrzydła trójosiowa, w narożach parteru ujęta szerokimi, boniowanymi w tynku lizenami, a w kondygnacji piętra pilastrami, które wspierają pozorne belkowanie z szerokim gładkim fryzem i mocno wysuniętym gzymsem koronującym. Horyzontalny podział elewacji wyznaczają gzymsy: mocno zarysowany gzyms kordonowy oraz gzyms podokienny drugiej kondygnacji. Pas muru ujęty tymi gzymsami ożywiają cokoły narożne, stanowiące podstawę pilastrów górnej kondygnacji, oraz dwa w centralnej części po obu stronach środkowego okna, sta-

⁷⁰ Projekt kolorystyki dworu w Osięcinach wykonany przez A. Grzelak w 1998 r., w posiadaniu Zarządu Spółki POHZ w Osięcinach.

nowiące pozostałość po balustradzie występującego tu dawniej tarasu. W osi środkowej parteru drzwi wejściowe dwuskrzydłowe, flankowane pilastrami i poprzedzone schodami z podestem. Pierwotnie był tu ganek wsparty na dwóch filarach, zwieńczony tarasem w wysokości piętra⁷¹. W osiach bocznych po stronie zachodniej okno ze stolarką dwuskrzydłową i podziałem ośmiokwaterowym, po stronie wschodniej prostokątna płycina po zamurowanym oknie, w której u góry wąskie okienko o formie leżącego prostokąta. W kondygnacji piętra w osiach skrajnych okna trójdzielne z podziałem dziewięciokwaterowym, w osi środkowej okno węższe (pozostałość dawnych drzwi na taras) z podziałem sześciokwaterowym. Wszystkie okna górnej kondygnacji są nieco niższe niż okna parteru i ujęte w płaskie opaski u góry szersze, zamknięte poziomym naczółkiem.

Elewacja ogrodowa w korpusie dziesięcioosiowa z trzyosiowym, półkoliście zarysowanym ryzalitem pośrodku. Okna w elewacji mają nieregularny rozstaw. Jej odcinek zachodni jest czteroosiowy i mieści trzy okna dwudzielne sześciokwaterowe oraz nieco niższe, jednoskrzydłowe drzwi (w drugiej osi od zachodu), poprzedzone nowymi betonowymi schodami z prostą barierką z metalowych prętów. Piętrowy półkolisty ryzalit osadzony na podwójnym cokole ma w parterze okna o wykroku i podziale analogicznym do pozostałych okien. Natomiast w drugiej kondygnacji otwory okienne, znacznie mniejsze, mają nadproża zarysowane trójkątnie, podkreślone górą opaską z wąskich klinów, okna kwadratowe głęboko osadzone ze stolarką czterodzielną. Przed trójosiową częścią elewacji po wschodniej stronie ryzalitu niska „tarasowata” przybudówka, mieszcząca podziemną kotłownię z wysokim ceglanym kominem stojącym na styku korpusu i skrzydła. Wcześniej po obu stronach ryzalitu występowały niewielkie przybudówki, jedna z lat dwudziestych XX w., druga z okresu powojennego, rozebrane podczas remontu dworu w 1967 r.⁷²

Elewacja ogrodowa skrzydła czteroosiowa powtarza podział architektoniczny elewacji frontowej z boniowanymi lizenami, pilastrami w narożach i gzymsami dzielącymi elewację w połowie. Okna o regularnym osiowym rozstawie w obu kondygnacjach zróżnicowane są wielkością: w parterze większe, w kondygnacji piętra nieco mniejsze, w opaskach jak w elewacji frontowej. W osi skrajnej od zachodu w obu kondygnacjach okna szerokie z podziałem trójdzielnym w pionie: dolne dwunastokwaterowe, górne dziewięciokwaterowe. Pozostałe okna parteru ośmiokwaterowe, górne sześciokwaterowe. W osi skrajnej wschodniej w drugiej kondygnacji zamiast okna płycina w oprawie analogicznej jak sąsiadujące okna.

Elewacja szczytowa wschodnia trójosiowa z analogicznym do pozostałych elewacji skrzydła podziałem architektonicznym i oprawą otworów okiennych górnej kondygnacji. W osiach skrajnych w obu kondygnacjach w miejsce okien

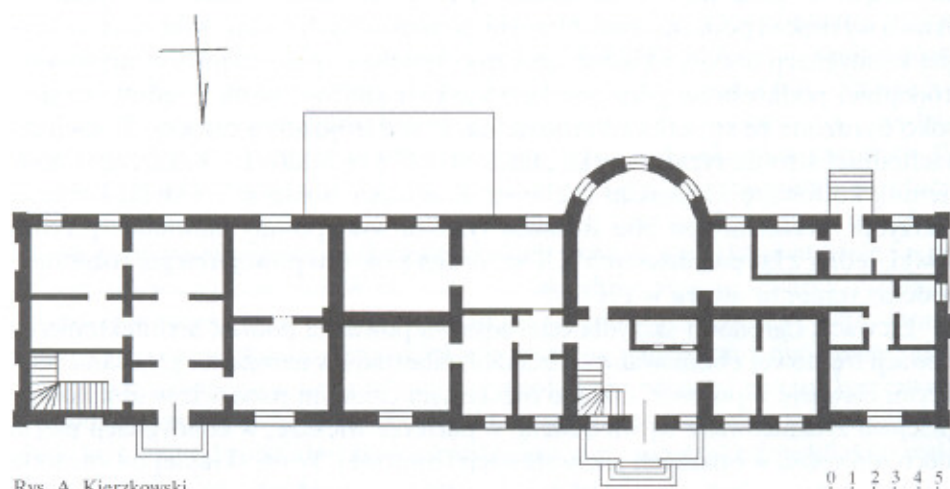
⁷¹ Dokumentacja techniczna... — zob. przyp. 69 oraz zdjęcia archiwalne zamieszczone na karcie ewidencyjnej tzw. zielonej z 1953 r. — zob. przyp. 67.

⁷² Jak wyżej.

występują płyciny. W osi środkowej na piętrze okno ze stolarką sześciokwadratową, w parterze płycina, w której u góry niewielkie prostokątne okienko. Wszystkie płyciny parteru zamknięte są u dołu uskokowo profilowanym parapetem.

Elewacja zachodnia dworu parterowa z trójkątnym szczytem, przedzielona jest pośrodku szerokim, prostokątnie zarysowanym występnym przewodem kominowego zakończonego kominem w szczycie dachu. Po obu stronach przewodu w strefie szczytu dwa wąskie prostokątne okienka wietrznikowe. W przyziemiu po lewej stronie przewodu ślepa ściana, po prawej dwa blisko siebie osadzone okna ze stolarką sześciodzielną.

Dyspozycja przestrzenna dworu, obecnie mocno zmieniona, oparta była pierwotnie na schemacie dwutraktowym z pięcioma pasmami obejmującymi oba trakty i na amfiladowym połączeniu pomieszczeń. Centralne pasmo w trakcie frontowym zajmowała sień ze schodami zabiegowymi na facjatę, a w trakcie ogrodowym w półkolistym zamkniętym ryzalicie mieścił się salon (przejściowo, po zniszczeniu starego kościoła w Osięcinach, a przed wzniesieniem nowego, pełnił on funkcję kaplicy).

Rys. A. Kierzkowski

Dwór — rzut przyziemia. Opr. E. Celińska (z wykorzystaniem wcześniejszych pomiarów: inwentaryzacja — Zarząd POHZ, karta ewidencyjna w WUOZ DW).

W skrzydle zastosowany był układ mieszany dwu- i trzytraktowy z trzema pasmami. W trakcie frontowym pasma środkowego usytuowana została sień, a obok w narożu północno-wschodnim klatka schodowa ze schodami zabiegowymi prowadzącymi na piętro. W całym dworze były 24 pomieszczenia⁷³. Poza prywatny-

⁷³ Kwestionariusz dot. Fundacji im. J. i K. Skarbków stanowiący załącznik do pisma Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej z dnia 27 I 1949 r. w zespole akt Prezydium WRN w Bydgoszczy..., sygn. 161.

mi pomieszczeniami, jak sypialnia i garderoby, były tu także pomieszczenia o przeznaczeniu ogólnym i reprezentacyjnym: wspomniany już salon, sala bilaradowa, biblioteka, sala jadalna z przyległym kredensem, gabinety i kancelaria. Wszystkie pomieszczenia były bogato wyposażone w stylowe meble różnego rodzaju: szafy, stoły, stoliki, biurka itp., wykonane w przewadze z drewna mahoniowego, częściowo z tapicerką (fotele, szezłagi, kanapy), oraz dywany, lustra w złożonych ramach, zegary, figurki, a także obrazy⁷⁴. Galeria obrazów była dość liczna, składała się z 53 obrazów, głównie kopii malarstwa holenderskiego i włoskiego. Znajdowały się tu m.in. również obrazy malowane przez Fryderyka Skarbka, przedstawiające widoki Starej Warszawy⁷⁵. Do wartościowszych płócien należały: obraz J. Suchodolskiego „Ułani”, Orłowskiego „Portret mężczyzny” oraz obrazy nieznanymi autorów: portrety P. Popławskiej „Dama w czepku”, „Dama z szalem”, „Mężczyzna z białym żabotem”, „Mężczyzna z kryzą”, „Głowa senatora” i dwa obrazy będące kopiami obrazów B.E. Murilla. Były tam również portret Fryderyka Skarbka i Józefa Skarbka, część z tych obrazów poddana była zabiegom konserwatorskim na początku lat trzydziestych XX w.⁷⁶ W okresie wojennym zbiory uległy rozproszeniu.

Powojenne remonty i adaptacja dworu do potrzeb nowych użytkowników spowodowały znaczne zmiany w układzie i wyglądzie wnętrza. Dawne pomieszczenia uległy podziałom na mniejsze pokoje biurowe, w trakcie ogrodowym po stronie zachodniej wydzielono wąskie korytarzyki, wprowadzono też wejście od strony południowej. W sieni wydzielono pomieszczenia na sanitariaty, zmieniono tu również położenie schodów wiodących na facjatę, obecnie zajmują one północno-wschodnie narożenie sieni, tuż obok drzwi wejściowych. Ściany większości pomieszczeń biurowych, a także salonu (obecnie sala konferencyjna) i sieni wyłożone zostały drewnianą, lakierowaną boazerią.

Dwór, mający znaczną wartość architektoniczną i historyczną, wpisany został decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy z dnia 28 II 1966 r. do rejestru zabytków pod poz. 72/A, park natomiast odrębną decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Włocławku z dnia 20 X 1987 r. pod nr 238/A.

⁷⁴ Zob. przyp. 52 i aneks 4, który zawiera pełny wykaz wyposażenia dworu (meble, naczynia, srebra, obrazy) sporządzony w 1900 r.

⁷⁵ Sprawozdanie z wyjazdu p. Siedleckiego do Osięcin w dniu 14 IV 1930 r. i w dniu 13 XI 1930 r. zachowane w APB, zespół akt Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 24643.

⁷⁶ Tamże.